

УДК 340.12: 342.72/.73

Г. Христова, доцент Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Позитивні зобов'язання держави у сфері прав людини як новий напрям дослідження у вітчизняній теоретичній юриспруденції

Права людини як одна з трьох основоположних цінностей разом із демократією та верховенством права становлять підвалини європейської цивілізації. Права людини як ідея, доктрина чи правовий інститут виступали актуальним предметом наукового осмислення з часів Арістотеля, Платона, давньогрецької школи «софістів» і до наших часів¹. У сучасній вітчизняній юридичній науці проблематики прав людини так чи інакше торкалися роботи всіх її провідних представників². Однак, за відомою логікою «кола пізнання», чим більш докладно та всеосяжно розкривається той чи інший предмет дослідження, тим більше виявляється нових граней проблеми, її нових іпостасей, що вимагають подальшого вивчення. Саме таким актуальним новим напрямом дослідження виступає *доктрина позитивних зобов'язань держави в галузі прав людини*, яка дозволяє переосмислити модель взаємодії людини та держави в сучасних цивілізаційних умовах; віднайти системні зв'язки між правами особи та обсягом і характером обов'язків держа-

¹ Свій помітний внесок у розвиток теорії прав людини зробили праці представників середньовічної і ренесансної думки (Л. Бруні, Н. Макиавеллі, М. Падуанського, У. Оккама, Т. Аквінського); роботи діячів Реформації (Е. Роттердамського, У. Гуттена, Ж. Кальвіна, С. Кастеліо, М. Лютера, У. Цвінглі); твори мислителів-лібералістів (Г. Гроція, Т. Гоббса, Т. Джеферсона, І. Канта, Дж. Локка, Ш. Л. Монтеск'є, Т. Пейна, С. Пуфендорфа, Ж.-Ж. Руссо), в яких концепція прав людини набула класичного вигляду, сучасні дослідження їх ідейно-світоглядних опонентів (Д. Берклі, Р. Філмера, Д. Юма). Важливе значення для розробки теми дослідження мають праці сучасних західних теоретиків філософії права (Ю. Хабермаса, О. Їофе, Р. Дворкіна, В. Кімлікі, Т. Негела, Дж. Ролза, М. Сендела, Ч. Тейлора, Р. Циппеліуса).

² Загальній теорії прав людини та її окремим проблемам були присвячені дослідження М. Антоновича, С. Головатого, О. Данильяна, А. Колодія, М. Козюбри, С. Максимова, О. Мурашина, О. Петришина, С. Погребняка, П. Рабіновича, В. Тація, М. Цвіка, В. Шаповала, С. Шевчука та ін. Значний внесок у розвиток фундаментальних досліджень у галузі прав людини був зроблений Національною академією правових наук України та її структурними підрозділами, серед яких заснована у 1996 р. Львівська лабораторія прав людини під керівництвом академіка НАПрН України П. М. Рабіновича.

ви щодо їх реалізації; установити межу відповідальності держави в разі їх порушення.

Проблема позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини є невід'ємною частиною сучасної теорії прав людини та міжнародного, передусім європейського права. Вона становить методологічне підґрунтя сучасного аналізу механізму реалізації основоположних прав людини та входить до усталеного категоріального апарату західної теоретичної та практичної юриспруденції. Причому останніми роками ступінь розробки теорії позитивних зобов'язань держави в галузі прав людини піднявся на якісно новий науковий рівень, про що свідчать ґрунтовні монографічні дослідження, підготовлені визнаними західними правознавцями¹.

У той же час численна вітчизняна бібліографія з прав людини, яка тільки за останні 5 років нараховує близько 2000 джерел², переважно оминає цю засадничу проблему. Винятки становлять лише окремі дослідження провідних вітчизняних фахівців із міжнародного права (М. В. Буроменського, В. Г. Буткевича, В. Н. Денисова, В. І. Євінтова та ін.), оскільки зобов'язання держави в галузі прав людини виступають невід'ємною складовою міжнародних стандартів прав людини, а їх виконання стає предметом розгляду міжнародних судових чи «квазісудових» установ. Л. Г. Гусейнов присвятив проблемам відповідальності держав за порушення міжнародних зобов'язань у галузі прав людини свою докторську дисертацію³, у якій навів розгорнуту наукову класифікацію міжнародних «правозахисних» зобов'язань та

¹ Див.: Xenos D. *The Positive Obligations of the State under the European Convention of Human Rights* / D. Xenos. – Routledge : Routledge Research in Human Rights Law, 2011. – 272 p.; Akandji-Kombe J.-F. *Positive obligations under the European Convention on Human Rights. A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights* / J.-F. Akandji-Kombe. – Council of Europe : Human rights handbooks, 2007. – 68 p.; Mowbray A. *The development of positive obligations under the European Convention on Human Rights by the European Court of Human Rights (Human Rights Law in Perspective)* / A. Mowbray. – Oxford – Portland Oregon : Hart Publishing, 2004. – 255 p.; Sudre F. *Les «obligations positives» dans la jurisprudence europinne des droits de l'homme* / F. Sudre // *Revue trimestrielle des droits de l'homme*, Annue 6, № 23 (1 juillet 1995), 1995. – P. 363–384. Ці та інші наукові праці, присвячені проблемі позитивних зобов'язань держави в галузі прав людини, до сьогодні не перекладено ані українською, ані російською мовами.

² За даними фонду Бібліотеки Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».

³ Гусейнов Л. Г. *Відповідальність держав за порушення міжнародних зобов'язань у галузі прав людини* : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11 / Л. Г. Гусейнов ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2000. – 400 с.

виділив серед їх класифікаційних рядів позитивні й негативні зобов'язання.

Одна з перших у вітчизняній юридичній науці і чи не єдина спроба теоретичного аналізу доктрини позитивних зобов'язань держави в галузі прав людини була здійснена С. В. Шевчуком¹. У цілому не тільки доктрина, а й сама конструкція «позитивні зобов'язання держави» (від англ. positive duties, obligations) залишається маловідомою вітчизняному правознавцю. Отже, ця стаття має за мету актуалізувати новий напрям дослідження у вітчизняній теоретичній юриспруденції; обґрунтувати його наукову та практичну значущість; визначити основний понятійний ряд, різновиди та мету позитивних зобов'язань; окреслити вихідні проблеми, які потребують подальшого вивчення задля формування цілісної доктрини позитивних зобов'язань держави в галузі прав людини та її послідовної інкорпорації в національну правову систему.

У західноєвропейській правовій науці концепція позитивних зобов'язань держави згадується вже у працях кінця XIX — початку XX ст. Так, класична робота Л. Дюгі «Конституційне право. Загальна теорія держави» (1908 р.) містить окремий підрозділ «Позитивні зобов'язання держави», в якому автор теорії солідаризму вказує, що «крім того, що держава не може вчинювати певних дій, є дії, які вона повинна вчиняти; є позитивні зобов'язання, які покладаються на неї; є закони, які вона повинна видавати... Передовсім держава має надати всім безкоштовно мінімум освіти... Держава має видавати закони, які сприяють праці; має забезпечити лікування хворим; засоби для існування особам похилого віку, слабким та невиліковно хворим; і всім, зрештою, мінімум розумової культури, оскільки це виступає першою умовою можливості для кожного розвивати свою розумову та моральну діяльність»².

Викладена позиція наочно характеризує витoki доктрини позитивних зобов'язань держави, яка на етапі свого становлення була обумовлена поділом самих прав людини на негативні та позитивні залежно від механізму реалізації свободи особи та засобів її забезпечення з боку держави. Класична теорія прав людини виходила з того, що *негативні права людини* визначають негативний аспект свободи та охороняють

¹ Шевчук С. Концепція позитивних обов'язків держави у практиці Європейсько-го суду з прав людини / С. В. Шевчук // Право України. – 2010. – № 2. – С. 55–64.

² Дюгі Л. Конституционное право. Общая теория государства : репр. воспроизведение изд. 1908 г. / Л. Дюги. – Одесса : Юрид. лит., 2005. – С. 906–911.

людину від небажаного втручання з боку держави у сферу її особистих прав і свобод. До них належать більшість громадянських та політичних прав (право на життя, свободу думки, слова, віросповідання, право на недискримінацію, право не піддаватися тортурам, право на мирні зібрання та об'єднання тощо). Негативні права людини передбачають *негативні зобов'язання держави* та її агентів (представників) утримуватися від будь-яких дій, спрямованих на їх порушення або незаконне обмеження.

Позитивні права людини закріплюють позитивний аспект свободи, їх реалізація неможлива без відповідної забезпечувальної діяльності з боку державних інституцій. До них включають соціальні права (які іноді називають соціальні наміри або «соціальні цілі»), економічні та окремі культурні права: право на працю, відпочинок, соціальний захист, охорону здоров'я, гідний рівень життя та ін. Ці права забезпечені *позитивними зобов'язаннями держави*, які в найбільш широкому вигляді передбачають активні дії держави, спрямовані на їх утвердження, захист та сприяння реалізації.

У другій половині ХХ ст. у конституційному праві країн — членів Ради Європи починає розвиватися та поступово стає домінуючим принципово новий підхід до конструкції позитивних зобов'язань держави, які поширюються і на негативні права. Як зазначає С. Шевчук, «цьому також сприяє і суцільна юридизація суспільного життя та вирішення усіх важливих суспільних питань у межах юридичного процесу. Тобто класична ліберальна ідея про те, що негативним правам кореспондує негативний обов'язок держави не заважати в їх реалізації, модифікується позитивним обов'язком держави щодо їх належної реалізації та гарантії»¹.

Найбільш повно цей підхід розроблений у юриспруденції Європейського суду з прав людини (далі — Європейський суд) у результаті тлумачення та застосування ним Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколів до неї (далі — Європейська конвенція). Європейський суд послідовно розвиває позицію щодо поширення позитивних зобов'язань держави на всі основоположні права, закріплені Європейською конвенцією, які переважно належать до громадянських та політичних прав, тобто є «негативними». У той час, коли негативні зобов'язання держави, які по суті вимагають від держави *не втручатися* у реалізацію прав

¹ Шевчук С. Концепція позитивних обов'язків держави у практиці Європейського суду з прав людини / С. В. Шевчук // Право України. – 2010. – № 2. – С. 57.

людини¹, імпліцитно закладені в самому тексті Європейської конвенції, цього не можна сказати про позитивні зобов'язання. Незначна частина з них прямо випливає з положень Європейської конвенції, однак їх цілісна концепція та механізм дії не виявляв себе аж до кінця 60-х років ХХ ст. Поштовхом до їх розвитку стала Бельгійська мовна справа (англ. — «The Belgian linguistic case»), в якій заявники вимагали від Європейського суду розуміння таких зобов'язань, як «обов'язок зробити що-небудь» («obligations to do something»). З моменту ухвалення цього відомого рішення Європейський суд послідовно розширяв категорію позитивних зобов'язань держави та додавав до неї нові елементи, отже, на сьогодні фактично всі положення, які закладають правозахисні стандарти Європейської конвенції, містять «подвійні» вимоги до держави щодо їх реалізації: негативні та позитивні.

Хоча у практиці Європейського суду не сформульована загальна *дефініція позитивних зобов'язань держави*, вона може бути реконструйована на основі конкретних рішень Суду, які відтворюють цілісне бачення концепції таких зобов'язань. Основною характеристикою позитивних зобов'язань держави виступає те, що по суті вони вимагають від національних органів влади застосувати необхідні засоби для гарантування прав людини, а точніше — вжити прийнятних (розумних) та належних засобів для захисту цих прав².

Такі засоби можуть бути *юридичними*, що має місце тоді, коли на державу покладається обов'язок накласти санкції на осіб, які порушують Європейську конвенцію, або встановити юридичні правила для здійснення певного роду діяльності чи регламентації поведінки певних категорій осіб. Однак позитивні зобов'язання держави можуть включати й *практичні* засоби, оскільки, як зазначив Європейський суд стосовно як негативних, так і позитивних зобов'язань, «фактичні перешкоди можуть порушувати Конвенцію так само, як і юридичні завади». Зокрема, йдеться про обов'язок держави вжити всіх практичних засобів для запобігання вбивству чи нанесенню тілесних ушкоджень особам, які перебувають під вартою, або запобігти само-

¹ Термін «негативне зобов'язання» рідко використовується Європейським судом з прав людини. Замість нього Страсбурзький суд використовує поняття «втручання», яке дещо відрізняється за своїм значенням від конструкції «негативне зобов'язання».

² Akandji-Kombe J.-F. Positive obligations under the European Convention on Human Rights. A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights / J.-F. Akandji-Kombe. – Council of Europe : Human rights handbooks, 2007. – P. 6, 7.

губству засуджених. В окремих випадках позитивні обов'язки держави можуть охоплювати ці обидві категорії заходів (юридичні та фактичні), які має бути вжито для максимально повного гарантування прав людини.

Отже, як вказує М. В. Буроменський, з погляду позитивних зобов'язань держава повинна не тільки володіти законодавством, що найбільш повною мірою забезпечує дотримання конвенційних прав і свобод, але і вживати всіх необхідних заходів для того, щоб воно реально діяло, а не залишалось на папері. Тобто права мають бути забезпечені не тільки *de jure*, але і *de facto*¹. У той же час держава вільна у виборі конкретних заходів, які підлягають застосуванню, щодо повного та ефективного захисту тих чи інших прав людини. Як підкреслює С. В. Шевчук, позитивні зобов'язання держави не можуть тлумачитись як такі, що визначають конкретні засоби чи конкретні дії держави. Єдиним критерієм для визначення того, чи дотримувалась держава в особі її органів влади цього обов'язку, є ефективність її дій у конкретній ситуації².

Повертаючись до дихотомії негативних та позитивних зобов'язань, постає питання, як їх елементи співвідносяться один з одним. На основі практики Європейського суду J.-F. Akandji-Kombe обґрунтовує висновок щодо двох можливих форм взаємодії: перша — коли ці два види зобов'язань принципово відмінні; друга — коли в окремих випадках вони мають схожий підтекст³. У першому випадку, який є домінуючим, позитивні зобов'язання відрізняються від негативних тим, що перші вимагають активного втручання держави в реалізацію прав людини, тоді як другі вимагають від неї утриматись від втручання. У першому випадку порушення прав людини відбуватиметься через відсутність активних дій із боку держави (зокрема, пасивність органів державної влади, які «не зробили всього, що розумно очікувалося від них для запобігання реальній та безпосередній загрозі життю, про яку вони знали чи повинні були знати»⁴), а у другому випадку — в результаті

¹ Буроменский М. В. Обращение в Европейский суд по правам человека (практика Суда и особенности украинского законодательства) [Електронний ресурс] / М. В. Буроменский. – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/seminar9-2.htm>

² Шевчук С. Концепція позитивних обов'язків держави у практиці Європейського суду з прав людини / С. В. Шевчук // Право України. – 2010. – № 2. – С. 59–60.

³ Akandji-Kombe J.-F. Positive obligations under the European Convention on Human Rights. A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights / J.-F. Akandji-Kombe. – Council of Europe : Human rights handbooks, 2007. – P. 10, 11.

⁴ Osman v. United Kingdom (1998).

перешкоджання чи обмеження в реалізації прав людини своїми активними діями.

У той же час в окремих випадках іманентні зв'язки між позитивними та негативними зобов'язаннями держави виключають необхідність їх «точних дефініцій». Наприклад, коли держава вважається винною за розрив сімейних зв'язків у результаті усиновлення через те, що, з одного боку, національне законодавство не забезпечило біологічному батькові достатній захист (тобто вона не виконала своїх позитивних зобов'язань), з другого — держава в особі своїх компетентних органів сама була стороною в юридичній процедурі усиновлення (тобто всупереч своїм негативним зобов'язанням утруtilась у реалізацію права на повагу до сімейного життя).

Серед позитивних зобов'язань держави розрізняють «*субстантивні*» («сутнісні», англ. — «substantive») та «*процедурні*» зобов'язання держави¹. Критерій, який покладено в основу їх розмежування, полягає в характері дій, що очікуються від держави. Субстантивними є зобов'язання, які вимагають предметних засобів, необхідних для повного володіння та користування гарантованими правами людини, наприклад, закріплення належних правил (інструкцій), які регламентують випадки втручання з боку поліції, забороняють жорстоке поводження чи примусову працю, передбачають належне обладнання закладів пенітенціарної системи та ін. Процедурні зобов'язання держав вимагають від них належної організації національних юридичних процедур із метою кращого захисту осіб, забезпечення достатніх юридичних засобів реагування на випадки порушення прав людини. Ці зобов'язання, зокрема, гарантують проведення ефективного, оперативного та невідкладного розслідування випадків порушення прав людини незалежними компетентними особами².

¹ Akandji-Kombe J.-F. Types of positive obligation: the «procedural» and the «substantive» / J.-F Akandji-Kombe // Positive obligations under the European Convention on Human Rights. A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights. – Council of Europe : Human rights handbooks, 2007. – P. 16–17.

² По суті, окремим видом позитивного зобов'язання є обов'язок держави у разі відповідного звернення особи розглянути питання про те, чи мало місце порушення належних їй прав, гарантованих Конвенцією та Протоколами до неї, а при виявленні такого порушення – виправити його і виплатити особі компенсацію. При цьому порушення може полягати і в невиконанні позитивних зобов'язань щодо здійснення активних дій, без яких користування благом практично неможливе. Проте це зобов'язання держави окремо і прямо гарантовано як самостійне право і його зазвичай не називають позитивним зобов'язанням, хоча фактично воно є таким.

Оскільки концепція позитивних зобов'язань порівняно з класичною ліберальною теорією прав людини приводить до розширення вимог до діяльності держави у сфері правозахисту, надзвичайно важливим видається вивчення питання щодо *нормативної основи позитивних зобов'язань*, у тому числі їх закріплення в тексті Європейської конвенції. Окремі позитивні зобов'язання виводяться з положень деяких статей Європейської конвенції, що містять відповідне право (зокрема, положення щодо охорони законом права кожного на життя (ст. 2 Конвенції), щодо забезпечення умов у місцях позбавлення волі, які не можуть бути нелюдськими (ст. 3 Конвенції), щодо надання безоплатної правової допомоги та безоплатних перекладачів у контексті права на справедливий суд (ст. 6 Конвенції), щодо проведення вільних виборів (ст. 3 Першого Протоколу).

Загальною юридичною підставою позитивних зобов'язань держави в межах європейської системи правозахисту виступає ст. 1 «Зобов'язання поважати права людини» Європейської конвенції, в якій прямо вказується, що держави гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, передбачені Конвенцією. Практика Європейського суду свідчить, що ця стаття виступає не просто «наріжним каменем» всієї конвенціональної системи, а самостійним джерелом загальних зобов'язань держави в галузі прав людини, у тому числі юридичною підставою позитивних зобов'язань. Слід також відзначити сучасну тенденцію щодо виведення позитивних зобов'язань із «комбінації» конкретних правозахисних положень Європейської конвенції та загального принципу «верховенства права» («держави, керованої верховенством права»), який Європейський суд розглядає як «один з основоположних принципів демократичного суспільства», природно властивий усім статтям Конвенції.

Грунтуючись на конкретних положеннях Європейської конвенції або їх комбінації з положеннями ст. 1 Конвенції чи загальними принципами європейського права, усі позитивні зобов'язання держави мають однакову *мету* — ефективне застосування Європейської конвенції та, в цілому, *ефективність прав, які вона гарантує*. Кращою ілюстрацією такого підходу до сьогодні залишається рішення у справі *Airey v. Ireland* (1979), де Європейський суд виклав відому правову позицію, що «Конвенція прагне гарантувати не права, які є теоретич-

ними чи ілюзорними, а права, які є практичними та ефективними» (курсив наш. — Г. Х.). Отже, недостатньо самого факту існування юридичних засобів забезпечення та захисту прав людини, необхідно, щоб вони реально та успішно використовувались, на що й спрямована доктрина позитивних зобов'язань держави.

На окрему увагу заслуговує також проблема позитивних зобов'язань держави в аспекті «горизонтальної дії» прав людини. Сучасна українська наука нерідко ігнорує той факт, що у класичній доктрині природного права сама категорія «права людини» лежить у площині взаємодії особи та держави¹, і саме через позитивні зобов'язання держави щодо забезпечення реалізації прав людини та основоположних свобод у відносинах між приватними особами (так звана доктрина «Drittwirkung») проблематика прав людини ретранслюється у горизонтальні стосунки між індивідами та їх об'єднаннями.

Отже, у сучасному європейському праві та практиці Європейського суду докладно розроблена концепція позитивних зобов'язань держави, спрямованих на сприяння реалізації та забезпечення ефективного механізму юридичного, передусім судового захисту основоположних прав людини, а також запобігання їх порушенням із боку третіх осіб. Саме виконання (невиконання) державою своїх позитивних зобов'язань у випадках порушення того чи іншого права, передбаченого Європейською конвенцією, переважно виступає предметом розгляду цієї міжнародної судової установи. Неналежна обізнаність щодо основних концепцій, якими оперує європейське право, є одним із вагомих факторів, що обумовлює факт входження України до країн-лідерів за кількістю звернень її громадян до Європейського суду. У той же час, оскільки Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV практику Європейського суду віднесено до джерел права України, ця конструкція де-факто є частиною українського правопорядку. Це доводить нагальну потребу комплексного загальнотеоретичного дослідження доктрини позитивних зобов'язань держави у сфері

¹ Докладніше див.: Шевчук С. Концепція позитивних обов'язків держави у практиці Європейського суду з прав людини / С. В. Шевчук // Право України. – 2010. – № 2. – С. 55–57; Akandji-Kombe J.-F. Positive obligations under the European Convention on Human Rights. A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights / J.-F. Akandji-Kombe. – Council of Europe : Human rights handbooks, 2007. – P. 14–16.

прав людини та її послідовного впровадження в національну правову систему.

Важливим напрямом сучасних загальнотеоретичних досліджень має стати системний теоретико-історичний аналіз доктрини зобов'язань держави в галузі прав людини, вивчення їх сутності, видів та методологічних підстав у межах сучасної парадигми праворозуміння. Це дозволить: розробити *цілісну доктрину позитивних зобов'язань держави в галузі прав людини*, розкрити її витoki, передумови, нормативне підґрунтя, а також принципи, що обумовлюють зміст таких зобов'язань; здійснити їх типологію, визначити межі позитивних зобов'язань держави, виокремити суб'єктів їх реалізації та шляхи контролю за їх здійсненням. Більше того, актуальність таких наукових доробок обумовлена не лише відсутністю належної уваги до конструкції «позитивних зобов'язань держави» у національній юридичній науці та практиці правозахисту. Вона також пов'язана з казуїстичністю та недостатньою систематизованістю цієї доктрини в західній теорії права, що частково пояснюється її формуванням у зв'язку з розглядом розмаїття конкретних випадків порушення прав людини. Отже, комплексне загальнотеоретичне дослідження доктрини позитивних зобов'язань держави у галузі прав людини може стати певним внеском в європейську правову думку¹.

Одним із ключових напрямів досліджуваної проблематики має стати кореляція між позитивними зобов'язаннями держави та окремими видами (групами) прав людини, виокремленими за різними класифікаційними критеріями. Інтегративна функція загальнотеоретичних наукових досліджень зможе найбільш повно проявити себе при узагальненні та систематизації змісту позитивних зобов'язань держави щодо основоположних прав людини у світлі практики Європейського суду (права на життя, заборони катування, рабства і примусової праці, права на свободу та особисту недоторканність, на повагу до приватного і сімейного життя, свободи думки, совісті і релігії, вираження поглядів, зібрань та об'єднання, права безперешкодно володіти своїм

¹ Збагаченню вітчизняної юридичної науки сприятиме також вивчення релевантних доктрин державного гарантування прав людини, що склалися в західній юриспруденції та міжнародному праві (доктрин «Due Diligence Obligation» – міжнародно-правова доктрина «належного», «сумлінного» виконання державою зобов'язань у галузі прав людини; «Due Process» – американська доктрина «належної правової процедури» та ін.) та пошук їх кореляції з правовими інститутами, що склалися в межах національної правової традиції.

майном, права на вільні вибори, на освіту, заборони дискримінації)¹. Унікальна практична значущість таких досліджень полягає в тому, що вони здатні забезпечити «предметність» діяльності держави в галузі прав людини та дозволяють перейти до сприйняття прав людини як юридичної категорії, забезпеченої ефективними засобами юридичного захисту, а не утопічної максими індивідуального блага, яка має, скоріше, історико-культурну, ніж інструментальну цінність.

Отримані в результаті дослідження проблеми позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини висновки дадуть змогу розробити систему індикаторів моніторингу виконання Україною таких зобов'язань, що можуть бути покладені в основу формування та оцінки ефективності державної політики України в цій галузі. Практична значущість напрацювань таких досліджень полягатиме також у можливості їх використання при проведенні правової експертизи проектів нормативно-правових актів у галузі прав людини, виконанні Україною рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи, зокрема Рекомендації № Rec(2004)5 щодо перевірки законопроектів, існуючих законів та адміністративної практики на відповідність стандартам, викладеним у Європейській конвенції з прав людини, та Рекомендації № Rec(2004)6 щодо вдосконалення національних засобів правового захисту, ухвалених 12 травня 2004 р.

Нарешті, розробка доктрини позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини дозволить визначити основні шляхи її впровадження на різних щаблях правової системи України: на рівні її інкорпорації в Конституцію України та чинне законодавство, інтеграції в національну юридичну науку та освіту², у практичну діяльність органів публічної влади, передусім практику здійснення правосуддя судами загальної та конституційної юрисдикції.

¹ Див. відповідні дослідження на сайті INTERRIGHTS: INTERRIGHTS Manuals for Lawyers. – Режим доступу: <http://www.interights.org/lawyers-manuals/index.html>

² Зокрема, при розробці та запровадженні в систему вищої юридичної освіти нормативної навчальної дисципліни «Теорія прав людини». Тим більше, що питання про позитивні та негативні зобов'язання держави на сьогодні включено в Програму анонімного тестування (іспиту) кандидатів на посаду судді на виявлення рівня загальних теоретичних знань у галузі права (затверджена рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 26 березня 2012 р.) та Програму письмового анонімного тестування кандидатів на посаду судді на виявлення належних теоретичних знань та рівня професійної підготовки на стадії проведення кваліфікаційного іспиту (затверджена рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 2 червня 2011 р.).

Христовая А. Позитивные обязательства государства в сфере прав человека как новое направление исследования в отечественной теоретической юриспруденции

В статье актуализирована проблематика позитивных обязательств государства как нового направления исследования в отечественной теоретической юридической науке, обоснована его научная и практическая значимость, определены основной понятийный ряд, виды и нормативные основания таких обязательств. Также указаны основные проблемы, которые требуют изучения в целях формирования целостной доктрины позитивных обязательств государства в сфере прав человека и её последовательной инкорпорации в национальную правовую систему.

Ключевые слова: доктрина, негативные и позитивные обязательства государства, права человека, Конвенция о защите прав человека и основоположных свобод, практика Европейского суда по правам человека.

Khrystova G. Positive obligations of the state in the field of human rights as a new research trend in the national theoretical jurisprudence

The article is aimed at actualization of the concept of positive obligations of the state as a new research direction in the national theoretical legal science; justification of its scientific and practical meaning; definition of basic notions, types and legal ground of such obligations. Basic problems required to be the subject of study for the purpose of development of integral doctrine of positive obligations of the state in the field of human rights and its successive incorporation in the national legal system are also indicated.

Keywords: doctrine, negative and positive obligations of the state, human rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, case-law of the European Court of Human Rights.